

УДК 329.7(477“194”:[32:061.75]“2004/2014”

*Олексій ПОПОВИЧ***УКРАЇНСЬКИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ СЕРЕДИНИ ХХ
СТОЛІТТЯ: ДЕРЖАВНА КОМЕМОРАЦІЙНА ПОЛІТИКА
(2005–2014)**

Проаналізовано специфіку формування національної пам'яті про український визвольний рух періоду Другої світової війни через державні установи – Службу безпеки України та Український інститут національної пам'яті України. Вказано на характер та особливості формування законодавства як засобу легітимізації поточної державної політики пам'яті у сфері побудови офіційного образу про ОУН та УПА. Встановлено рівень впливу державної комеморативної політики на формування образу про визвольний рух середини ХХ ст. в громадян України за президентства В. Ющенка та В. Януковича.

Ключові слова: національна пам'ять, ОУН, УПА, український визвольний рух, Служба безпеки України (СБУ), Український інститут національної пам'яті (УІНП).

Державна комеморативна політика пам'яті – простір творення нових політичних відносин на основі трактування та репрезентації суспільного минулого; складна взаємодія низки суб'єктів, націлена на підтримку або перегляд окремих елементів суспільної пам'яті; сукупність дій, покликаних до погодження та взаємного прийняття різних інтересів у сфері інтерпретації минулого¹. Вона є також складовою діяльності гуманітарної політики держави; сукупністю унормованих у концептуальному й правовому відношеннях принципів, методів та конкретних державних і суспільно-політичних заходів із використання/урахування інформації про історичне минуле в процесах національно-державного будівництва й соціокультурного відтворення політичної нації².

Реалізувати завдання державної комеморативної політики пам'яті в Україні мали такі державні структури: Служба безпеки України (СБУ), в центральному та обласних архівах якої зберігаються відповідні матеріали про український визвольний рух, Український інститут національної пам'яті (УІНП).

За період президентства В. Ющенка (2005–2010) СБУ зосередилася на пропагуванні тематики ОУН та УПА в суспільстві. Безпосередньо голова СБУ В. Наливайченко особисто позиціонував себе як прихильник популяризації діяльності ОУН та УПА в суспільстві, неодноразово модеруючи історичну тематику українського

¹ Воляннюк О. Політика пам'яті / О. Воляннюк // Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів / [кер. авт. кол. А. Киридон]. – Київ: ДП “НВЦ “Пріоритети””, 2013. – С. 325–329.

² Веденєєв Д. Політика пам'яті в Україні державна / Д. Веденєєв // Там само. – С. 329–333.

визвольного руху в ЗМІ. У ті роки СБУ дієво патрунувала архівно-пошукову роботу: архівісти служби розсекретили та оприлюднили документи ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ про Український визвольний рух 1920–1950-х рр. Наприклад, наслідком такої діяльності в період 2006–2009 рр. стало оприлюднення тисяч слідчих справ проти керівників ОУН та командирів УПА, родин повстанців тощо.

У грудні 2007 р. відповідно до рішення круглого столу “Активізація взаємодії щодо правдивого висвітлення діяльності ОУН і УПА за документами архіву СБ України та іншими матеріалами” створено робочу групу істориків при СБУ з вивчення діяльності ОУН і УПА. Її членами стали представники УІНП, Державного комітету архівів України, Інституту історії України НАН України, Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка, Національної академії СБУ, Галузевого державного архіву СБУ, Українського добровільного культурно-просвітницького правозахисного благодійного товариства “Меморіал” імені Василя Стуса.

Заключним етапом архівно-організаційної роботи СБУ став указ Президента України В. Ющенка від 23 січня 2009 р. № 37 “Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов’язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні”, що дав поштовх до створення Департаменту архівного забезпечення СБУ, основою якого став Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Архів фінансувало, а також матеріально, кадрово й організаційно забезпечувало СБУ. Основним завданням реформованого архіву ГДА СБУ стало інформування громадськості про документи радянських спецслужб.

СБУ спільно з львівськими науковцями та громадськими діячами виступила також ініціатором створення Національного музею меморіалу жертв окупаційних режимів “Тюрма на Лонцького”. У межах співпраці СБУ з громадським Центром досліджень визвольного руху (ЦДВР) 28 червня 2009 р. було відкрито перший етап експозиції в музеї-меморіалі жертв окупаційних режимів “Тюрма на Лонцького”. Створення музею в колишній в’язниці, яка належала до сфери управління СБУ, стало можливим завдяки громадянській позиції Голови СБУ Валентина Наливайченка, директора Архіву СБУ Володимира В’ятровича, Голови УСБУ у Львівській області Анатолія Матіоса³.

Нагромадження масиву архівних матеріалів привело до публікації низки наукової літератури про діяльність ОУН та УПА в період Другої світової війни (ДСВ). Зокрема вийшло друком видання “Бофони: грошові документи ОУН і УПА” (2008) – перше узагальнене дослідження грошей українських повстанців. За документами ГДА СБУ було опубліковано у двох томах серії “Літопис УПА” і двотомний збірник про життя й діяльність Головного командира УПА “Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950)” (2007). Архівісти СБУ спільно з видавництвом “Літопис УПА” (Канада) упорядкували 8–10-й томи нової серії книг (збірники документів) про Р. Шухевича, діяльність ОУН на Волині, допити керівників ОУН і командирів УПА. Водночас ГДА СБ України налагодив співпрацю з Центральним архівом Міністерства внутрішніх справ

³ Історія створення меморіалу // Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів “Тюрма на Лонцького” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lonckoho.lviv.ua/istoriya/istoriya-stvorenniya-memorialu> (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

Республіки Польща, в ході якої опубліковано п'ятитомник “Польща та Україна у 30-х – 40-х роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб”⁴. Інститут національної пам'яті Республіки Польща також передав СБУ близько 20 тисяч аркушів документів про діяльність організацій українського визвольного руху на території сучасної Польщі⁵.

2008 р. відповідно до Указу Президента України В. Ющенка “Про всебічне вивчення та об'єктивне висвітлення діяльності українського визвольного руху та сприяння процесу національного примирення” в СБУ, за підтримки неурядових організацій, благодійних фондів, розпочав роботу Інформаційно-довідковий зал (відкритий електронний архів), який сприяв доступу науковців та громадськості до розсекречених документів. Упродовж 2007/2008 рр. за сприяння СБУ здійснювався проєкт “Український мартиролог ХХ століття”, електронна база якого постійно поповнювалася.

Упродовж 2006–2009 рр. СБУ ініціювала і провела громадські слухання про діяльність ОУН та УПА на території Південної, Центральної та Східної України: “Діяльність ОУН та Півдні та Сході України”⁶, “УПА постала у Донецьку”⁷, “Служба безпеки України розсекретила матеріали кримінальних справ, що стосуються діяльності підпілля ОУН на Донеччині”⁸, “Євреї в Українському визвольному русі”⁹, “УПА і німці: співпраця чи протистояння”¹⁰. СБУ також презентувала пересувну

⁴ Щодо оприлюднення п'ятого тому польсько-української видавничої серії “Акція “Вісла” 1947”: дані Прес-центру СБ України [Електронний ресурс]. – Київ, 2006. – Режим доступу: http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=50089&cat_id=50267&mustWords=%D1%83%D0%BF%D0%B0+&searchPublishing=1 (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

⁵ Інститут національної пам'яті Республіки Польща передав СБУ близько 20 тисяч аркушів документів про діяльність організацій Українського визвольного руху на території сучасної Польщі: дані Прес-центру СБ України [Електронний ресурс]. – Київ, 2009. – Режим доступу: http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=91121&cat_id=83173&mustWords=%D1%83%D0%BF%D0%B0+&searchPublishing=1 (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

⁶ У Службі безпеки України відбулись чергові Історичні слухання “Діяльність ОУН та Півдні та Сході України” [Електронний ресурс]. – Київ, 2008. – Режим доступу: http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article;jsessionid=3081907510BVCE808560C701826E932A.app1?art_id=76249&cat_id=75738&mustWords=%D1%83%D0%BF%D0%B0+&searchPublishing=1 (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

⁷ Руденко О. УПА постала у Донецьку. Служба безпеки України (СБУ) [Електронний ресурс] / О. Руденко. – Київ, 2008. – Режим доступу: http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article;jsessionid=3081907510BVCE808560C701826E932A.app1?art_id=75210&cat_id=75209&mustWords=%D1%83%D0%BF%D0%B0+&searchPublishing=1 (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

⁸ Служба безпеки України розсекретила матеріали кримінальних справ, що стосуються діяльності підпілля ОУН на Донеччині: Прес-центр СБ України [Електронний ресурс]. – Київ, 2008. – Режим доступу: http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article;jsessionid=3081907510BVCE808560C701826E932A.app1?art_id=74945&cat_id=74549&mustWords=%D1%83%D0%BF%D0%B0+&searchPublishing=1 (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

⁹ У Службі безпеки України відбулись Громадські історичні слухання “Євреї в Українському визвольному русі”: Прес-центр СБ України [Електронний ресурс]. – Київ, 2008. – Режим доступу: http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=77689&cat_id=77994&mustWords=%D1%83%D0%BF%D0%B0+&searchPublishing=1 (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

¹⁰ У Службі безпеки України відбулись чергові Громадські історичні слухання “УПА і німці: співпраця чи протистояння”: Прес-центр СБ України [Електронний ресурс]. – Київ, 2008. – Режим

фотовиставку “Українська Повстанська Армія. Історія нескорених” і організувала її демонстрацію в регіонах країни.

З обранням Президента України В. Януковича та призначенням головою СБУ бізнесмена Валерія Хорошковського відбулася зміна політики цієї служби: припинено поповнення електронного архіву СБУ, звільнено з посади голову Галузевого архіву СБУ історика В. В’ятровича. У 2010–2014 рр. СБУ призупинило організаційно-пошукову працю та популяризацію теми ОУН та УПА. Голова СБУ В. Хорошковський намагався перешкодити розповсюдженню і поширенню розсекречених матеріалів про діяльність УПА. Зокрема, у 2010 р. було затримано директора Львівського Національного музею-меморіалу пам’яті жертв окупаційних режимів “Тюрма на Лонцького” Руслана Забілого, вилучено електронні носії з базою даних про українське підпілля¹¹.

Засобом втілення політики державної комеморативної політики пам’яті в Україні мав стати УІНП, який створено за ініціативи Президента України В. Ющенко 31 травня 2006 р. як спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері відновлення та збереження національної пам’яті українського народу. Починаючи з 2006 – до початку 2014 рр. УІНП не відзначився помітними комеморативними практиками. Малий штат інституту так і не зумів розгорнути системної наукової роботи. У період 2006–2010 рр. інститут взагалі перебував у ситуації невизначеності. Становлення УІНП (2006–2007) на чолі з відомим фізиком, академіком НАН України І. Юхновським припало на час гострого політичного протистояння. Уряд, частиною якого був УІНП, очолював опонент чинного президента та його історичної політики В. Янукович.

УІНП спромігся на реалізацію лише поодиноких конференцій та круглих столів у сфері історії українського визвольного руху середини ХХ ст. Зокрема, з 21 по 22 грудня 2008 р. у м. Львові проведено конференцію “Від Бандери до сьогодні, зв’язок і естафета поколінь” з участю Всеукраїнського об’єднання ветеранів. Учасники заходу зазначили, що С. Бандера є одним із найвиразніших символів національно-визвольної боротьби українського народу за незалежну державу. 19 грудня 2008 р. в приміщенні УІНП відбувся круглий стіл на тему: “Роль і місце Степана Бандери в українському національно-визвольному русі 20–50-х рр. ХХ ст.”, в якому взяли участь представники органів державної влади, вітчизняних ЗМІ, вчені, а також працівники Інституту¹². Окремі питання, пов’язані з діяльністю ОУН та УПА, розглянули 5 червня 2009 р. на круглому столі “Рух Опору та Самостійницький рух на окупованих територіях України 1941–1944 рр.”.

доступу: http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=82836&cat_i=82963&mustWords=%D1%83%D0%BF%D0%B0+&searchPublishing=1 (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

¹¹ Директора меморіалу “Тюрма на Лонцького” затримали за вказівкою Хорошковського [Електронний ресурс] // Тиждень.ua, 2010. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/15066> (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

¹² Круглий стіл: “Роль і місце С. Бандери в українському національно-визвольному русі 20–50-х рр. ХХ ст.” [Електронний ресурс]. – Київ, 2009. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua:8080/ua/publication/content/951.htm> (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

У 2006–2014 рр. було видано лише один збірник матеріалів і документів “Степан Бандера” (2009)¹³, який розкривав характер українського визвольного руху періоду ДСВ. Співробітники Інституту спільно з установами НАН України розробляли проект закону “Про українську збройну визвольну боротьбу 1917–1956 років, статус і соціальний захист її учасників”.

За час президентства В. Януковича змінено статус УІНП, який з органу виконавчої влади перетворено в науково-дослідну бюджетну установу при Кабінеті Міністрів України¹⁴. УІНП планував розробляти теоретичні та концептуальні проблеми колективної / історичної пам’яті. Однак наукові праці інституту засвідчили готовність співробітників тиражувати публікації кон’юнктурного (“потрібного”) спрямування й характеру¹⁵.

Легітимізувати діяльність ОУН та УПА в роки Другої світової війни на законодавчому рівні були покликані законодавчі акти Президента України та закони. Найперше діяльність В. Ющенка з легітимізації літопису українського визвольного руху середини ХХ ст. на законодавчому рівні виразилася у виданні правових актів, які надавали звання Героя України українським націоналістам. Видання подібних актів глави держави було знаковим, адже ця сфера – одна з найважливіших, віднесених до його компетенції. За президентства В. Ющенка звання Героя України отримали – О. Берест¹⁶, О. Мотенко¹⁷, Р. Шухевич¹⁸, С. Бандера¹⁹. Перші два нагородження не викликали якихось серйозних заперечень, оскільки вони стосувалися “мужності і самопожертви у Великій Вітчизняній війні”. Натомість два останні мали широкий суспільний резонанс через неоднозначне сприйняття українських націоналістів у різних регіонах України. Укази Президента України про присвоєння звань героїв Р. Шухевичу та С. Бандері короткі й загальні за змістом, з них випливає, що головна заслуга Р. Шухевича – це УПА проти сталінського та гітле-

¹³ Степан Бандера: зб. мат. і док. / [упоряд. С. Бутко] [Електронний ресурс]. – Київ: УІНП, 2009. – 115 с. – Режим доступу: www.memory.gov.ua:8080/data/upload/publication/.../zb_s_bandera_100rokiv.doc

¹⁴ Указ Президента України “Про створення Інституту національної пам’яті” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/12604.html> (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

¹⁵ Солдатенко В. Історія і пам’ять: короткі суб’єктивні нотатки / В. Солдатенко // Національна та історична пам’ять: зб. наук. праць. – Київ, 2013. – Вип. 9: Українські остарбайтери: доля і пам’ять / [упоряд.: Р. Пилявець, В. Бойко, голов. ред. В. Солдатенко]. – С. 3–33.

¹⁶ Указ Президента України від 6 травня 2005 року № 753/2005 “Про присвоєння О. Бересту звання Герой України” [Електронний ресурс]. – Київ, 2005. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/753/2005> (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

¹⁷ Указ Президента України від 7 травня 2005 року N 755/2005 “Про присвоєння О. Мотенко звання Герой України” [Електронний ресурс]. – Київ, 2005. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/755/2005> (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

¹⁸ Указ Президента України від 12 жовтня 2007 року № 965/2007 “Про присвоєння Р. Шухевичу звання Герой України” [Електронний ресурс]. – Київ, 2007. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/965/2007?test=4/UMfPEGznhhDCO.ZigPEdghHI42gs80msh8Ie6> (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

¹⁹ Указ Президента України від 20 січня 2010 року N 46/2010 “Про присвоєння С. Бандерові звання Герой України” [Електронний ресурс]. – Київ, 2010. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/46/2010> (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

рівського тоталітарного режимів²⁰, а С. Бандери – незламність духу у відстоюванні національної ідеї, виявлення героїзму й самопожертва в боротьбі за незалежну Українську державу²¹.

Під тиском російськомовного населення сходу України, Європейського парламенту (ЄП) та проросійських представників партії Регіонів В. Янукович розпочав процес перегляду присвоєних звань героїв Р. Шухевичу та С. Бандері. Як наслідок, Донецький окружний адміністративний суд відмінив укази Президента про присвоєння звань героїв України Р. Шухевичу та С. Бандері²². А це, своєю чергою, породило критику прихильників ОУН та УПА, насамперед у західному регіоні України та діаспорі²³.

На маргінесі суспільного обговорення залишилося присвоєння ордену Ярослава Мудрого V ступеня діяча ОУН Є. Стахіву у 2006 р., що організовував націоналістичне підпілля на Донбасі, та відмова останнього Головного командира УПА В. Кука у 2007 р. прийняти нагороду Героя України. Не набуло особливого розголосу відзначення 100-річчя з дня народження відомого археолога, діяча ОУН Олега Кандиби (Ольжича). Згідно з указом В. Ющенка “Про відзначення 100-річчя від дня народження Олега Ольжича”²⁴ у 2007 р. передбачалося проведення наукової конференції, тематичних виставок та відкриття погрудь і пам’ятників О. Ольжичу. Помітним заходом відзначення роковин О. Ольжича став випуск Національним банком України ювілейної медалі.

2007 р. В. Ющенко видав указ про “Про відзначення державними нагородами України учасників національно-визвольного руху”. Відповідно до указу орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня було нагороджено В. Левковича, орденом “За заслуги” III ступеня – І. Головацького, М. Дяківа, І. Зеленюка, З. Комарницького, В. Копися, С. Редельчука, О. Шабали, Я. Шевчука; Орденом Богдана Хмельницького III ступеня – М. Воронку, М. Мартинюка²⁵. У 2008 р. орденом “За заслуги” III ступеня отримав голова Всеукраїнського братства ОУН-УПА М. Зеленчук²⁶.

²⁰ Указ Президента України від 12 жовтня 2007 року № 965/2007 “Про присвоєння Р. Шухевичу звання Герой України” [Електронний ресурс]

²¹ Указ Президента України від 20 січня 2010 року N 46/2010 “Про присвоєння С. Бандерові звання Герой України” [Електронний ресурс].

²² Указ визнаний незаконним і скасований згідно з постановою Донецького окружного адміністративного суду № 2а-1219/10/0570 від 2 квітня 2010 року (С. Бандера).

Указ визнаний незаконним згідно з постановою Донецького окружного адміністративного суду № 2а-16337/09/0570 від 21 квітня 2010 року, ухвалою ВАСУ № К-21156/10 від 2 серпня 2011 року (Р. Шухевич).

²³ Львівська міськрада виступила на захист Тимошенко і Бандери // Українська правда. – 2011. – 8 серпня.

²⁴ Указ Президента України “Про відзначення 100-річчя від дня народження Олега Ольжича”: Відділ баз даних нормативно-правової інформації [Електронний ресурс]. – Київ, 2006. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/941/2006> (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

²⁵ Указ Президента України “Про відзначення державними нагородами України учасників національно-визвольного руху”: Відділ баз даних нормативно-правової інформації [Електронний ресурс]. – Київ, 2007. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/958/2007> (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

²⁶ Указ Президента України “Про відзначення державними нагородами України”: Відділ баз даних нормативно-правової інформації [Електронний ресурс]. – Київ, 2008. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/32/2008> (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

20 квітня 2005 р. В. Ющенко доручив відповідним органам підготувати пропозиції щодо вироблення офіційного погляду стосовно ОУН та УПА та їхньої участі у ДСВ. 12 жовтня 2007 р. з нагоди 65-тої річниці створення УПА третій Президент України розпорядився відзначити її на всеукраїнському рівні. Попри “одноразовість” виокремлення події на державному рівні, це відзначення змінило ставлення суспільства до УПА: кількість тих, хто ставився негативно до УПА, впала впродовж 2006–2007 рр. з невизначної більшості (52 %) до меншості (46 %) ²⁷. Втім, окрім західних областей України, УПА не викликала виразно позитивного почуття в громадян ²⁸.

Згідно з опитуванням, проведеним Інститутом соціальної та політичної психології АПН України, у вересні 2006 р. за визнання УПА воюючою стороною у ДСВ на заході висловилося 68 %, на сході проти такого визнання – 65,8 % опитаних ²⁹. За результатами соціологічного опитування в грудні 2007 р. менше половини громадян України (46,1%) виступало проти надання воякам УПА статусу учасника національно-визвольних змагань та відповідних пільг. 36,7% тією чи іншою мірою підтримали цю ідею, 21% – цілковито підтримали ³⁰.

Загалом В. Ющенко чимало зробив для об’єктивного вивчення особливостей збройного протистояння українського підпілля проти гітлерівського та тоталітарного режимів. 14 жовтня 2006 р. В. Ющенко видав указ № 879 “Про всебічне вивчення та об’єктивне висвітлення діяльності українського визвольного руху і сприяння процесу національного примирення” ³¹. Наступний його указ “Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов’язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні” ³² вимагав від державних структур об’єктивного вивчення вищеназваних подій ХХ ст. У 2009 р. В. Ющенко видав указ “Про додаткові заходи щодо визнання українсько-го визвольного руху ХХ століття”, в якому він з метою “відновлення історичної

²⁷ Культура історичної пам’яті: європейський та український досвід / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.; за заг. ред. Ю. Шаповала]. – Київ: ІПЕНД, 2013. – С. 259.

²⁸ “Ставлення населення України до надання воякам УПА статусу учасників національно-визвольних змагань”: Прес-служба “ДІ” [Електронний ресурс] // Фонд “Демократичні ініціативи”. – Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/archive/press_releases_archive/stavlennu-uchasnikiv-nacionalno-vizvolnih-zmagan.htm (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

²⁹ Експертна доповідь “Україна в 2006 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку”. – Київ: Славутич-Дельфін ТОВ, 2007. – 255 с.

³⁰ Рух самостійників-державників як фактор впливу на формування загальноукраїнської та регіональної моделі пам’яті (аналітична доповідь) [Електронний ресурс] // Український інститут національної пам’яті. – Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?577_naselennya_ukrayini_pidtrimuyut_viznannya_upa_rezultati_sotsopituvannya&objectId=1048386 (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

³¹ Указ Президента України “Про всебічне вивчення та об’єктивне висвітлення діяльності українського визвольного руху і сприяння процесу національного примирення”: Відділ баз даних нормативно-правової інформації [Електронний ресурс]. – Київ, 2006. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/879/2006> (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

³² Указ Президента України “Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов’язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні”: Відділ баз даних нормативно-правової інформації [Електронний ресурс]. – Київ, 2009. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/37/2009> (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

пам'яті та історичної справедливості, сприяння процесу національного примирення і взаєморозуміння”³³ окреслив чергові заходи щодо визначення діяльності українських громадсько-політичних та збройних структур, які боролися за незалежність і соборність України. Підготовлений 2009 р. в Секретаріаті Президента України В. Ющенка проект Закону України “Про відновлення і збереження національної пам'яті українського народу” так і не внесено на розгляд Верховної Ради України. Це, на думку сучасних політологів, було зумовлено домінуванням у законопроекті етноукраїнських мотивів пам'яті, обмежених просторовим полем ХХ ст.³⁴

Дискусіям навколо формування позитивного образу ОУН та УПА не сприяла політика швидкого просування законів без широкого громадського обговорення в різних регіонах України. Не дивно, що лавіруючи між різними політичними силами, В. Ющенко видавав лише одноразові укази, які нерідко один одному суперечили, бо вшановували пам'ять супротивних сторін. Так, у 2007 р. В. Ющенко видав указ “Про відзначення Дня партизанської слави”³⁵, у 2009 р. – “Про відзначення 65-ї річниці створення Української Головної Визвольної Ради”³⁶.

Натомість у законодавчій політиці В. Януковича центральне місце посіло радянське трактування Другої світової війни як Великої Вітчизняної (ВВВ). Відзначимо, що В. Янукович, на відміну від В. Ющенка, не був ініціатором законів, а радше “речником” свого оточення. Основний зміст указів Президента України В. Януковича було спрямовано на обслуговування радянського міфу ВВВ. У цій політиці не було місця для ОУН та УПА, усе зводилося до чергових нагороджень³⁷ та відзначень річниць Перемоги у ВВВ 1941–1945 рр.³⁸.

Як наслідок, у період президентства В. Януковича негативне ставлення до УПА лише поглибилося. Зокрема, про це свідчать результати дослідження, проведеного Соціологічною групою “Рейтинг” 25 вересня – 5 жовтня 2012 р. 25% громадян підтримують ідею визнання ОУН та УПА учасниками боротьби за державну

³³ Указ Президента України “Про додаткові заходи щодо визнання українського визвольного руху ХХ століття”: Відділ баз даних нормативно-правової інформації [Електронний ресурс]. – Київ, 2009. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/946/2009> (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

³⁴ Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості: монографія / [М. Панчук, В. Євтух, В. Войналович та ін.]. – Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – 287 с.

³⁵ Указ Президента України “Про відзначення Дня партизанської слави”: Відділ баз даних нормативно-правової інформації [Електронний ресурс]. – Київ, 2007. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/892/2007> (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

³⁶ Указ Президента України “Про відзначення 65-ї річниці створення Української Головної Визвольної Ради”: Відділ баз даних нормативно-правової інформації [Електронний ресурс]. – Київ, [2009]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/512/2009> (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

³⁷ Указ Президента України “Деякі питання нагородження ювілейною медаллю “65 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.”: Відділ баз даних нормативно-правової інформації [Електронний ресурс]. – Київ, 2010. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1067/2010> (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

³⁸ Указ Президента України “Про додаткові заходи щодо відзначення 65-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років”: Відділ баз даних нормативно-правової інформації [Електронний ресурс]. – Київ, 2010. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/403/2010> (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

незалежність України, 51% – її не підтримують та 26% ще не визначились³⁹. Порівняно з 2010 р., кількість прихильників ідеї зросла, а противників зменшилася. Найбільшу підтримку (близько 60%) ідея знаходить у жителів заходу України та близько 25% мешканців Центральної та Північної України. Натомість більше 50% жителів Сходу та майже 70% Донбасу і Півдня її не підтримували⁴⁰. Коментуючи отримані результати, не забуваймо, що ставлення населення до різних національних військових формувань ще не сформоване повністю і коливається щороку.

Найбільш пролонгованим законодавчим дітищем часів В. Януковича можна вважати ухвалу заяви Верховної Ради України (ВРУ) “До 65-тої річниці Нюрнберзького трибуналу над фашистськими злочинцями” (2011)⁴¹, в якій ВРУ засудила спроби героїзувати колаборантів, під якими негласно розуміла членів ОУН та вояків УПА. Коментуючи заходи, пов’язані із засудженням дій українського підпілля, В. Колесніченко зауважив, що ОУН та УПА не просто воювали проти країн антигітлерівської коаліції, а й були щирими ідеологічними прихильниками нацизму та реалізовували жахи фашизму на практиці⁴². Противники прийняття заяви зауважили, що вона не відповідає реальному змісту, адже, покликаючись на “Нюрнберзький трибунал над фашистськими злочинцями” та резолюцію 27 листопада 1947 р., яких не існувало, влада тільки демонструє свою “безхребетність” разом з аналогічними рішення російської влади⁴³.

Аналіз державної комемораційної політики пам’яті в Україні протягом 2005–2014 рр. засвідчив тотальний контроль з боку державного керівництва і персонально президентів, залежність цієї політики від особистих поглядів керівників держави. Протягом означеного періоду політика пам’яті була потужним засобом, який впливав на світосприйняття особи й громадянина, зумовлюючи певний мобілізаційний потенціал. Будучи феноменом, що торкається насамперед ірраціонального компонента людської особистості, державна політика пам’яті про український визвольний рух середини ХХ ст. постала як дезінтеграційний елемент, оскільки жоден спосіб форсованого нав’язування історичного нарративу через державні установи не здійснювався професійно і не мав помітного успіху.

Відповідно до означених тенденцій розвитку державної комемораційної політики пам’яті в Україні (2005–2014), пропонуємо такі кроки для вдосконалення/

³⁹ 25 % громадян підтримують ідею визнання ОУН та УПА (опитування). (28 грудня 2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/543987-25-gromadyan-ukrajini-pidtrimuyut-viznannya-oun-upa-opituvannya.html>.

⁴⁰ 57% українців не хочуть вважати ОУН-УПА борцями за незалежність (13 березня 2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/short/2012/03/13/76675/>

⁴¹ Постанова Верховної Ради України Про Заяву Верховної Ради України “До 65-ї річниці Нюрнберзького трибуналу над фашистськими злочинцями”: Відділ баз даних нормативно-правової інформації [Електронний ресурс]. – Київ, 2011. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3248-vi> (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

⁴² Колесніченко В. Реабілітація та героїзація усіх, хто боровся проти антигітлерівської коаліції буде заборонена в Україні (законопроект) [Електронний ресурс] / В. Колесніченко // Українська правда. – Київ, 2013. – Режим доступу: http://blogs.pravda.com.ua/authors/kolesnichenko/518a35535beb4/view_print/ (дата звернення: 05.08.2015). – Назва з екрана.

⁴³ Не існуючий “Нюрнберзький трибунал над фашистськими злочинцями” та неіснуючої резолюції 27 листопада 1947 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://banderivec ho.ua/index.php?page=pages/zmstd0/201104/article08>

формування змісту та структури подачі державної комемораційної політики пам'яті про ОУН та УПА: розробка нової нормативно-правової бази законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, які створюватимуть правове поле для реалізації державної політики пам'яті; удосконалення змісту діяльності інституцій, які займаються державною політикою пам'яті; системний, науково обґрунтований підхід у впровадження державної політики пам'яті; послідовність й усталеність процесу формування колективних уявлень і створення на їхньому ґрунті цілісних довготривалих програм; впровадження державної комемораційної політики у суспільстві шляхом відкритого суспільного діалогу; використання регіонального підходу у впровадженні державної політики пам'яті.

Oleksii Popovych. Ukrainian liberation movement of the mid-20th century: state commemoration politics in 2005–2014

The article analyzes the specific features of the formation of national memory of the Ukrainian liberation movement of World War II through state institutions – the Ukrainian Security Service and the Ukrainian Institute of National Memory. It points to legislation as a means to legitimize current state of memory politics and official image of the OUN and the UPA. It establishes the impact of government policies on image of the liberation movement of the mid-20th century among Ukrainian citizens during presidencies of Viktor Yushchenko and Viktor Yanukovich.

Key words: national memory, OUN, UPA, the Ukrainian liberation movement, the Security Service of Ukraine (SBU), Ukrainian Institute of National Memory (UINP).